

Pedra seca sobre l'aigua a la Pau dels Pirineus.

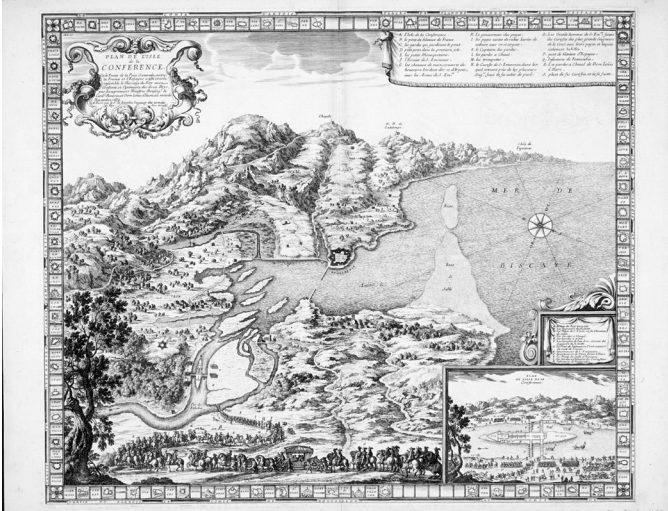
Un assaig interdisciplinari de (micro) història, (micro)etnografia i (micro)geografia

Xabier Kerexeta Erro, tècnic superior d'etnografia de la Diputació Foral de Guipúscoa

Una mica d'història "gran"

Comparar la pèrdua de territoris de la Corona d'Aragó amb la pèrdua d'unes quantes hectàrees de maresmes salobres pot semblar fins i tot insultant. De fet, Castella ni tan sols va perdre l'espai aquós, sinó només la seva jurisdicció. Però era justament això el que aleshores tenia valor: l'aigua fluctuant a mercè de les mareas que, ben aprofitades, servien per transportar persones i mercaderies amb una facilitat impensable per terra, i amb l'avantatge de no haver-se de sotmetre a la intempèrie del mar obert.

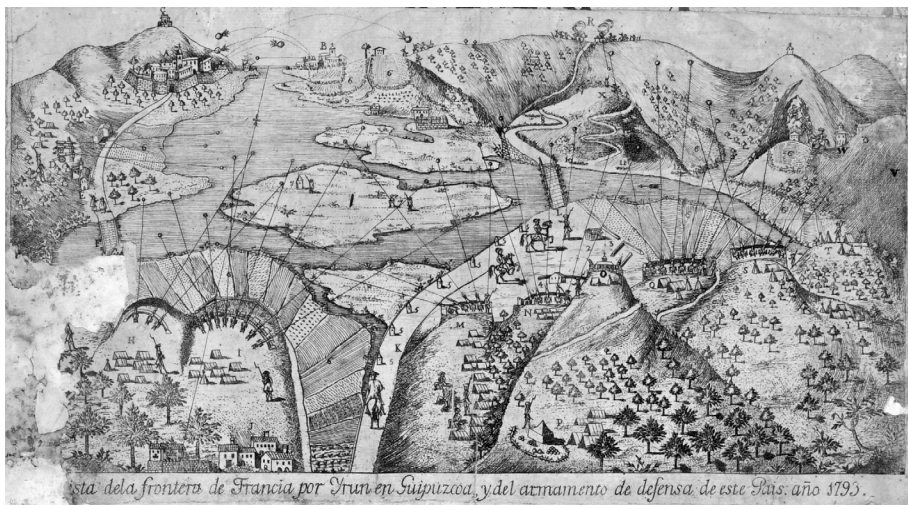
Estampa del seguici francès que baixa cap al Bidasoa pel camí reial. S'hi aprecien parcialment les maresmes i els sorrals que la marea baixa deixa al descobert. Euskal Itsas Museoa, Diputació Foral de Guipúscoa

Paraules clau: lezón (mur de contenció en pedra seca), blat de moro, Baix Bidasoa, vila, aldea, Tractat dels Pirineus, aigües jurisdiccionals.

El concepte de jurisdicció que arribava fins al punt més alt de la marea, impensable en la nostra percepció actual de l'espai, estava molt estès a la costa basca: com més terra endins es pogués arribar per aigua, millor. A final del segle XII, un rei navarrès va fundar Donostia, la jurisdicció de la qual abastava tota la badia de Pasaia (el principal port de Guipúscoa), fins al punt que les altres localitats riberenques no podien disposar lliurement de les seves aigües.

Pel mateix motiu, tampoc no és casual l'interès del regne de Navarra per Baiona, confluència de dos rius navegables, l'Ador i l'Errobi, al límit dels turons bascos nord-pirinenecs i les planes de les Landes. La jurisdicció de Baiona sobre l'aigua s'exemplifica en una anècdota que vull pensar que és una llegenda històrica i no un fet real: el 1343, les autoritats locals van decidir lligar als pals del pont sobre el riu Errobi l'alcalde i els jurats de Milafranga, que es negaven a pagar el pontatge al·legant que la marea no arribava fins a la seva localitat. La marea hi va arribar, els va ofegar i tothom va continuar pagant a la poderosa vila comercial i episcopal. Era l'època en què Baiona depenia dels monarques anglesos, fins que el 1451 el rei de França la va ocupar en un dels darrers episodis de la Guerra dels Cent Anys.

D'aquesta manera, la desembocadura del Bidasoa, una via marítima menor per a Navarra, entre Donostia i Baiona, va passar a ser el punt de trobada - i sovint de desacord - entre dos regnes molt agressius en expansió contínua: França i Castella. La Pau dels Pirineus no va marcar el final dels conflictes, però sí una nova època i un canvi d'hegemonia.

No és estrany veure marcada la trajectòria dels projectils en la nombrosa cartografia i iconografia del Baix Bidasoa, gairebé tota militar, com en aquest mapa dibuix de 1793. P-002354, San Telmo Museoa

Una mica d'història "petita"

La vila d'Hondarribia fou fundada el 1203, només tres anys després de la incorporació de Guipúscoa a Castella, fet que reflecteix l'interès d'Alfons VIII per reforçar les vies terrestres i marítimes amb les possessions de la seva dona, filla del rei d'Anglaterra i d'Elionor d'Aquitània, a banda d'impulsar l'exportació de la llana castellana a través dels ports bascos. La fundació va suposar emmurallar i dotar de privilegis els habitants d'aquella península situada sobre l'estuari del Bidasoa, habitada com a mínim des de l'època romana. La vila dominava diferents aldees, i sobretot l'estuari. La seva història està farcida de conflictes fronterers, alguns molt famosos i heroics.

Ara m'interessa destacar que la major part dels conflictes, de més baixa intensitat però constants, els va tenir amb les localitats veïnes: Hendaia al davant i en un altre regne, i Irun al cantó i sota la seva jurisdicció. Irun ja va mostrar la voluntat d'independitzar-se des de final del segle xv, però no ho va aconseguir fins al 1766. Els conflictes van ser institucionals i territorials, i cap d'ells no disputava els drets de pastures, boscos o mines, que cadascú gaudia dins del seu terme. El riu, en canvi, era una font de tensions de tota mena, que resumeixo a continuació:

- Disputes per la ubicació a Hondarribia o a Behobia (Irun) de la gavarra oficial de la província de Guipúscoa (embarcació per al pas de persones i mercaderies) i l'*alcaldía de sacas*, una mena de duana foral.

- Disputes entre Hondarribia contra Hendaia i/o Irun - consells i no municipis - per construir molins de marea i instal·lar nanses per a salmons, privilegi feudal de la vila (que actuava com un senyoriu col·lectiu), del priorat de Zubernoia (del segle xii, lligat al Camí de Santiago, documentat molt abans que la mateixa Hendaia) i del baró d'Urtubia (a Urruña, localitat de la qual depenia Hendaia).

- Hondarribia pretenia que només les seves embarcacions amb quilla (les planes no podien sortir a mar obert) poguessin entrar a l'estuari; també s'arrogava en exclusiva el dret a instal·lar drassanes.

- La vila reclamava la seva jurisdicció sobre el terreny que quedava al descobert en baixar la marea (i això representava que al nord del Bidasoa decidia el regne de Castella, i no el monarca francès, encara que només fos en una franja fangosa de terra més o menys extensa cada sis hores), mentre que Urruña (de la qual depenien les aldees d'Hendaia i Biriatu i el vessant nord del camí reial sobre Behobia) al·legava que la jurisdicció pujava i baixava amb les aigües... Aquest aspecte tindria un interès especial en el dessecament de les maresmes del nord per al seu conreu.

Laiak, escultura de Gabriel Nazabal sobre un lezón o mur de contenció de pedra seca davant de l'única illa encara conreada, ara espai natural protegit. Un petit camp de blat de moro queda sota l'altura de la marea alta, protegit per un altre lezón

Una mica d'etnografia "gran"

La nostra cultura gastronòmica és impensable sense Amèrica. Tanmateix, l'aliment humà primordial que va omplir milions d'estòmacs europeus avui és anecdòtic: el blat de moro. La seva distribució i la seva importància varien segons les regions. En qualsevol cas, les diferents denominacions que se li van atorgar indiquen que va ser un succedani del pa, l'aliment per antonomàsia. Avui dia, en castellà i en francès se'l denomina *maíz/maïs*, un terme d'origen taíno, al Carib. Però en francès també se'l va conèixer com a *blé d'Indes*, i en castellà encara se l'anomena *millo* a les Canàries, com en galaicoportuguès, senyal que va substituir el mill. En basc el va substituir fins al punt que el terme *arto*, mill, s'usa per referir-se al blat de moro des de fa segles, mentre que el mill va passar a denominar-se *artaxiki*, literalment "mill petit". De tota manera, a començament del segle xx ja era història en els conreus bascos. A la plana de Lleida se l'anomena *panís*, i en aragonès, *panizo* o *milloca*, mentre que en occità gascó se'l coneix com a *milhoc*, però també com a *blat d'Espanha* i *blat de mòro*, la qual cosa ens porta fins al català i a l'italià: *grano turco*. Que les etimologies ens remetin a la seva qualitat de substitut del mill o del blat és lògic, però que recorrin a termes com ara *moro* o *turco*, tot i saber que no és el seu origen, indica que el pensament tradicional el va identificar amb l'altre, l'altre que és i no és, el substitut del veritable pa, el de blat, o el de mill per als estaments menys afavorits.

Deia el blat: «*Ni naiz belarretan onena*» (Jo soc la millor de les plantes). Responia el blat de moro: «*Ni naizen tokian ez da goserik*» (On jo hi soc no es passa gana). «*Zer du artoak jangarri? Gosea*» (Què fa que el blat de moro sigui comestible? La gana). En versió més poètica o més prosaica, la tradició oral basca resumeix un procés històric: l'augment demogràfic que va representar el conreu del blat de moro. Més gent, però més gent pobre.

No se sap del cert quan es va introduir el blat de moro a la costa basca. En tot cas, fins a final del segle xvi no va començar a panificar-se, i el seu conreu es va estendre durant els segles xvii i xviii. En un període de recessió econòmica, el blat de moro va permetre que

els diners es destinessin a l'edificació de *baserriak* o masos per llogar-los a famílies pobres: conreaven el blat per pagar la renda, i la resta del terreny el dedicaven al blat de moro per a la seva subsistència. És el que s'anomena *ruralització de la societat* a l'Antic Règim. No només hi va haver un augment demogràfic, sinó que també van augmentar les desigualtats socials: d'una banda, una massa de població pagesa; de l'altra, una elit que habitava principalment a les viles i que ja no invertia en ferreries i en el comerç, sinó que apostava pel valor segur que representava la propietat de la terra.

Fangant a Baliarrain el 1915. Foto d'Indalecio Ojanguren, AGG-GAO_OA0366, Gipuzkoako Artxibo Orokorra, Diputació Foral de Guipúscoa

Una mica d'etnografia "petita"

Aquesta *revolució del blat de moro* en els territoris bascos holohumits va tenir una especial repercussió en el Baix Bidasoa, amb el dessecament de centenars d'hectàrees de les maresmes de l'estuari. El procés no es va iniciar amb la introducció del blat de moro, però sí que en va provocar l'acceleració i l'expansió. Al segle XVI, se sol·licitava a les autoritats militars autorització per dessecar jonqueres argumentant que el conreu de blat i cànem aprovisionaria millor la guarnició de la vila i permetria fabricar eixàrcies per a l'armada, de manera que no caldria importar-les d'Alemanya. Un altre cereal esmentat era el mill, a banda de termes genèrics com ara llegums o grans.

L'argument dels particulars a les autoritats civils era que "cerrando con valladares como convenia, podría servir de sembradía, así de trigo como de maíz y otras çeveras, de que resultaria al bien común de esta reppublica grande utilidad y provecho, y al de los vecinos y moradores della porque todo el grano que en la dicha heredad y tierra se cogiesse sería para el sustento de los avitadores de esta universidad" (fa referència a Irun: el terme indica una mena de població dispersa, al contrari d'un vila emmurallada). "Y también traería aprovechamiento la dicha universidad y su conçejo de la renta que le darían los vecinos por razón de las sembradías que después de beneficiada la dicha tierra podría dar". Si els beneficis eren tan evidents, per què no es va fer abans? És un tema encara poc estudiat. A continuació proposar diferents hipòtesis, algunes d'elles basades en els treballs de l'historiador Josu Narbarte, que espero que puguin veure la llum ben aviat.

En principi, el dessecament és relativament senzill i barat, però exigeix molta mà d'obra i un seguit de càlculs. N'hi ha prou amb aixecar parets de fang, pans d'herba i estacades de fusta en determinades parcel·les, a una altura suficient que n'eviti la inundació amb les mareas més altes. Unes vàlvules evacuen l'aigua que hagi pogut entrar a nivell freàtic o a causa de pluges intenses o mareas o riudes excepcionals. Una atapeïda xarxa de canals drena aquestes aigües restants. No se sap ben bé si la pedra seca es va anar incorporant per reforçar les estacades a mesura que s'anava guanyant terreny com si es tractés d'una segona fase del procés constructiu, si es va generalitzar posteriorment a mesura que les parcel·les s'anaven convertint en terra ferma, o si en un principi es va limitar a dics més sòlids en camins principals o espais molt oberts de la badia. En qualsevol cas, se'n va generalitzar l'ús, i gràcies a la pedra seca els murets servien de passadissos per moure's entre canals i parcel·les. De tota manera, l'esforç que va representar guanyar centenars d'hectàrees al mar indica l'autèntica necessitat de terres que hi havia, i que aquest procés va donar resposta a la creixent pressió

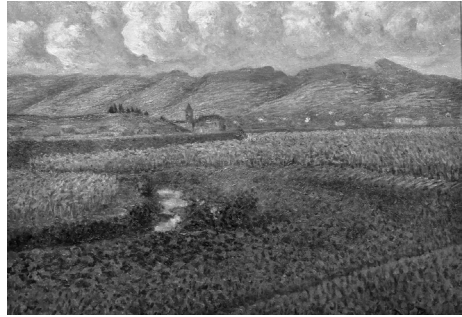

Restes d'un lezón o mur de contenció sobre un canal que baixa a la regata de Jaitzubia, a Hondarribia

demogràfica. El blat de moro va ser el gran protagonista d'aquest canvi.

Quant deu el Bidasoa a la polderització holandesa? S'ha constatat la presència d'enginyers holandesos a les maresmes de Baiona. En qualsevol cas, a la costa basca la tècnica, potser no tan sofisticada, devia ser anterior. Una altra localitat sotmesa a la jurisdicció d'Hondarribia era Lezo, documentada com a *Laçon* el 1203. Està situada a la vora de la badia de Pasaia i probablement la seva etimologia respon a aquest tipus de murets que feien guanyar terreny a l'aigua. *Lezón* és la forma documentada des d'antic en castellà, indicatiu del seu origen basc, ja que en l'èuscar de Lapurdi és *lezoin*, i *lezoi* al Baix Bidasoa, on el basc navarrès «guipuscoanitzat» tendeix a menjar-se la ena final.

Una cosa és la tècnica i l'altra, la seva extensió. També les fangues són antigues, com a mínim de l'edat mitjana, però es van generalitzar amb el blat de moro. Aquesta mena de fangues dobles permetia treballar manualment les terres, tant les que estaven en fort pendent com les parcel·les planes i toves, tots dos terrenys inadequats per a les pesades arades de pala tirades per vaques o bous. Exigien molta mà d'obra, tot i que és cert que aquesta sobrava, no només als masos, sinó també als nuclis urbans que creixien a l'entorn de les maresmes.

Camps de blat de moro, prats i canal de drenatge a les maresmes dessecades d'Irun. Quadre pintat per Darío de Regoyos el 1900. GFA-047545-001, Gordailua, Centre de Col·leccions Patrimonials de la Diputació Foral de Guipúscoa

Una mica de geografia "gran"

Per què es va signar la Pau dels Pirineus en un espai tan minúscul com l'illa dels Faisans? Per això mateix: el pavelló construït expressament per a l'ocasió ocupava pràcticament la mitja hectàrea ovoide, per la qual cosa només hi accedien els negociadors, cadascun pel pont de la seva riba. A la pràctica, era terreny neutral perquè era segur.

Però, de quin monarca era? Segons la historiografia espanyola, fins aleshores havia estat de Felip IV. En defensa d'aquest argument, només cal seguir el reguitzell de queixes patètiques d'Hondarribia i/o Irun. Aquest consell afirmava que era seva. De la vila, però, com a molt seria la jurisdicció de les aigües circumdants, però no la terra *ferma*, i en cap cas podia ser d'Hendaia, ja que, quan la marea era molt baixa, s'hi podria arribar a peu des de la riba sud, Irun.

Tanmateix, l'illot -més que illa-, segons els mapes de l'època, semblava més una resta esqueixada d'Intzura, la gran illa de la riba nord concedida a Hendaia oficialment el 1628. De fet, de vegades apareix documentada amb aquest nom, Intzura, i es considera part d'aquest conjunt més o menys esquinçat de maresma, i a vegades se la distingeix del conjunt com a Intzura *petita*.

Que s'utilitzés com a espai neutral, més enllà de la seva possessió, és comprensible, com també ho és que no estigués clar de qui era aquell fangar improductiu. Que passés a ser el condomini més petit del món indica l'alt valor simbòlic que li van atorgar tots dos regnes en el moment de la signatura del tractat, un valor que va augmentar amb el temps. Amb l'inici, el 1856, dels tractats de Baiona per a la delimitació de la frontera, es va erigir un monument commemoratiu del segle centenari de la Pau, escrit en francès a la cara nord i en espanyol a la cara sud.

L'illot es coneix amb el nom d'illa dels Faisans (amb una etimologia gens clara,

tot i que no sembla que estigui vinculada amb les aus) i el d'illa de la Conferència. Aquests topònims apareixen indistintament, tot i que en espanyol predomina el primer i en francès, el segon, fet que indica que no són propis dels habitants bascoparlants de les dues ribes. El nom autòcton popular és Konpantzia, una basquizació fonètica híbrida entre Conférence i Conferencia.

Així doncs, no és estrany que l'escriptor romàntic Théophile Gautier quedés decebut en contemplar aquesta illa històrica, "més petita que un llenguado fregit". Mentre que la resta d'illes i maresmes s'anaven dessecant amb el sistema de murs de contenció, aquesta illa -inútil per a qualsevol altre cultiu que no fos el del patriotisme franc o hispà- augmentava o disminuïa segons les inundacions o les sequeres, segons les mareas vives o mortes, malgrat alguns reforçaments que es van produir al segle XIX. No fa ni mig segle que es va envoltar amb una mena d'escullera de grans blocs de pedra seca industrial per evitar que alguna riuada la reduís a la mínima expressió.

Malgrat el desinterès local, el minúscul condomini va comportar el reconeixement que la frontera era la meitat del riu, no la riba en el moment de la marea alta. El valor econòmic i geogràfic del canvi era nemi, però el valor simbòlic i polític, enorme: França guanyava, Espanya (ja més que Castella) perdia, i, a canvi, la pau regnava. Només durant unes dècades, però al Bidasoa unes dècades eren molt temps de pau. El condomini, en la seva mínima excepcionalitat, ressaltava el que s'estava convertint en norma: la frontera era cada cop menys un territori i cada vegada més una línia. És cert que ja el 1566 Felip II va aconseguir del papa que els arxiprestats dels seus regnes dependents del bisbat de Baiona passessin al de Pamplona, fent coincidir la frontera eclesiàstica amb la política. Però fins i tot aleshores algunes cases d'Irun van continuar tenint drets d'assentament, de sepultura i d'usos de béns comunals a la petita parròquia de Biriato, a l'altra banda del Bidasoa, justament fins on arriba la marea alta riu amunt. El cert és que els límits eclesiàstics

Monument commemoratiu a l'illa de la Conferència. Gravat per Pannemaker el 1879. GFA-46867-001. Zumalakarregi Museoa, Diputació Foral de Guipúscoa

transfronterers pirinencs mereixerien unes altres trobades.

Es podria dir el mateix de les patzeries, les parçoneries i els diferents tractats seculars -no només però molt especialment als Pirineus- que regulaven l'ús compartit de terrenys i aigües. Començaven a ser percebuts des dels poders centrals, de vegades amb desconfiança, com l'excepció i no com la norma. La Unió Europea ha recuperat, per ara poc i malament, el concepte de *transfronterer*, que ha estat la forma tradicional de viure de les comunitats d'una frontera conflictiva però permeable. Només ho apunto, perquè aquest tema també donaria per a altres trobades, com a mínim.

"Península" de Konpantzia en la baixamar equinoccial de 2019

Una mica de geografia "petita"

El procés dessecador va provocar conflictes que fins aleshores no s'havien plantejat a l'hora de delimitar a qui corresponien les noves terres. Si això va representar un altre motiu de disputa entre Irun i Hondarribia, els que hi havia amb Hendaia tampoc no eren pocs. A la baixa edat mitjana, Hendaia era un minúscul port de pescadors del consell d'Urruña sota el domini d'un priorat i situat davant d'una poderosa vila. El topònim ni tan sols es va documentar fins al segle XIV. Sense gairebé terra laborable, els pocs habitants que tenia vivien bolcats en el mar. El 1598 va aconseguir una parròquia pròpia -fet indicatiu del seu progressiu creixement- i el 1654, només un lustre abans de la famosa pau, va aconseguir convertir-se en un municipi independent. Mentrestant, el 1628, Lluís XIII li va fer donació d'Intzura, una gran illa -o conjunt d'illots, segons els mapes- al costat de la riba nord, que només fou cultivable a partir del moment en què els murs de contenció la van alliberar del règim de les mareas. Fou el pagament a la col·laboració decisiva dels seus mariners contra l'armada anglesa en el setge de l'illa de Ré, en el context de l'atac del rei a La Rochelle, important port comercial i plaça forta hugonot. Un pobre regal, si no fos perquè ja havia estat un graner gegantesc de blat de moro que havia alimentat centenars de boques durant generacions. Amb Intzura, confluència d'interessos locals i generals, Lluís XIII afavoria la seva pròpia causa, atès que anava erosionant la jurisdicció del regne enemic alhora que actuava com un rei generós i agraït. I els habitants d'Hendaia, mariners excel·lents i súbdits fidelíssims, debilitaven l'enemic del davant i també el de l'interior, ja que Urruña es negava a perdre el consell. Irun, però, va perdre una altra oportunitat d'independitzar-se d'Hondarribia perquè la vila argumentava que, aleshores més que mai, calia reforçar-ne el lideratge militar.

Hondarribia veia com creixia la seva *aldea* (Irun), mentre que disminuïa la població intramurs. I el que era pitjor: veia com l'aldea del davant també guanyava habitants i poder polític, i terreny sobre unes aigües que històricament havia controlat. Entre les

balenes de Terranova de l'escut del nou municipi i el blat de moro centreamericà, Hendaia reflectia a escala local un canvi en l'equilibri de poders a totes dues bandes de l'Atlàntic.

El que sí que podia perjudicar en la mateixa mesura les tres localitats era la tàctica de destruir els murs de contenció per tal que l'aigua inundés les maresmes i dificultés el pas de les tropes enemigues, sobretot de l'artilleria. A mesura que es guanyaven parcel·les, més gran era el perjudici i, per tant, major la negativa dels habitants a destruir el que amb tant d'esforç havia costat crear i mantenir. I si això servia per a la riba sud del Bidasoa, Hendaia encara estaria molt menys disposada a permetre

que l'enemiga Hondarribia destruís els seus murs de contenció al·legant el dret de jurisdicció. Segurament abans tampoc no hi estava d'acord, però no podia impedir-ho. D'altra banda, si a començaments del segle XVI el tir d'artilleria només era capaç de creuar el Bidasoa en el seu punt més estret, Behobia, a la segona meitat del segle XVII els canons ja eren capaços d'arribar a la decadent vila emmurallada des d'Hendaia, i al XVIII qualsevol punt de l'estuari era vulnerable des dels turons veïns, per la qual cosa destruir murs de contenció o impedir construir-los ja era militarment ineficaç.

La parròquia d'Irun és la de la Mare de Déu del Juncal, nom que va començar a estendre's al segle XVI, tot i que la imatge és romànica i, per tant, molt anterior. L'advocació no té un nom basc (el terme en èuscar per a *jonc* és *ihí*). Així mateix, Intzura (potser etimològicament lhintzura) començava a conèixer-se en francès com a *les Joncaux*, topònim coincident amb el procés de dessecament. Dos topònims coincidents, un a cada riba, en dos idiomes oficials que la població local no parlava. La documentació cita com a *juncals* aquests terrenys que s'anaven guanyant a l'aigua gràcies als murs de contenció. Segurament, la seva conversió d'aiguamoll salobre a jonquera era el pas previ a altres conreus, d'aquí l'extensió d'aquest nom, que d'altra banda denota una voluntat institucional i per això no en llengua vernacle, mancada d'ús en la documentació. Hi va haver dessecadors privats, però sobretot van ser iniciatives del consell o autoritzacions a particulars a canvi del pagament de rendes. Així mateix, a mesura que es consolidava el procés, el jonc, que trenat tenia moltes possibilitats, cedia pas a conreus amb una finalitat exclusivament agrícola. El procés de tancament de maresmes va continuar fins al segle XIX. Al segle XX es van urbanitzar molts terrenys, i fins i tot es va construir un aeroport enmig de la badia, i molt a finals d'aquest segle les últimes restes «naturals», és a dir, conreus abandonats, van ser declarats reserva natural.

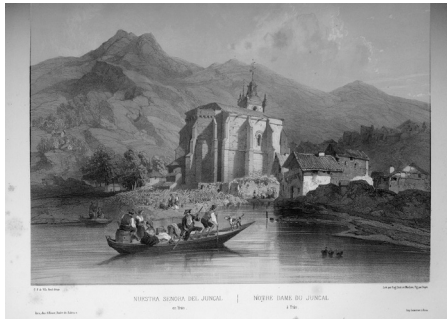
D'altra banda, els noms de les parcel·les són predominantment bascos (per exemple,

Santiagoaurrea, illa que pràcticament desapareix sota la marea alta: s'aprecia el contorn dels murs de contenció que encara continuen dempeus, o més aviat la vegetació que hi ha crescut a sobre

Plaiiandi = platja gran; Santiagoaurrea = davant de Santiago -el priorat-; Osinbiribil = bassal rodó). En els principals topònims destaca el sufix *ibia* («el gual»): Hondarribia, Urdanibia, Behobia, Urtubia... Els ponts eren petits i no es trobaven a les vies principals. El pont és una bonica metàfora d'unió, però que s'ajusta poc a la realitat en una comarca on només els construïen provisionalment les tropes invasores per al seu propi pas. Fins a mitjan segle XIX no n'hi va haver cap de permanent. A canvi, una sola persona amb una perxa en una gavarra, aprofitant les marees, podia transportar en una hora el mateix que un parell de bous transportava en un dia.

El Bidasoa no separava, no era una frontera, i molt menys «natural». En qualsevol cas, era la seva naturalesa la que unia les localitats veïnes. Per això se'n disputaven l'aigua.

Santa María del Juncal. El meu difunt pare explicava que es deia que les argolles de la paret inferior no es feien servir per lligar els rucs, sinó les embarcacions. Potser exagerava una mica, però no gaire. Koldo Mitxelena Kulturunea, Diputació Foral de Guipúscoa

A tall de conclusió: una barreja d'història, geografia i etnografia

La construcció en pedra seca fou declarada patrimoni immaterial de la humanitat per la Unesco el 2018: no les construccions, sinó el coneixement de les tècniques constructives. Les tècniques concretes de construcció de murs de contenció en pedra seca s'estan perdent perquè fa dècades que no se'n construeixen ni se'n refan, almenys al Baix Bidasoa, atès que els terrenys ja no es conreen. Al contrari, alguns fins i tot s'han enderrocats parcialment a fi de permetre que l'aigua entri a les illes i les maresmes declarades reserva natural. Només una de les illes els manté i se segueix conreant. És un criteri que crida l'atenció perquè, en una natura humanitzada des de fa mil·lennis, les declaracions de protecció d'espais «naturals» de muntanya inclouen els vestigis arqueològics, històrics i etnogràfics. Aquí no, senyal del poc valor cultural que se'ls atorga. La pedra seca -certament poc utilitzada en la tradició basca- ha atret pocs etnògrafs bascos, i en estudis gairebé sempre lligats al pasturatge; els murs de contenció, no n'han atret cap.

Aquesta comunicació ha volgut apropar-se a una realitat local en una època concreta, des d'un context més ampli, geogràfic, històric i etnogràfic. I pretén fer-ho perquè aquesta via, la interdisciplinarietat, està molt poc treballada, com a mínim en l'àmbit basc. Al meu parer, interrelacionar dades i estudis és la millor manera d'entendre la realitat, la present i la del passat: no només des de la interdisciplinarietat, sinó també des del contrast i la complementació recíproca del que és general i el que és local.

Cada cop hi ha millors treballs centrats en els processos socioeconòmics, i se supera així el concepte clàssic d'història bel·licoinstitucional. Tanmateix, la història local molt

sovint continua sent això, local, i com a molt se ceneix a les conseqüències de la història general a cada municipi o comarca. Per exemple, conceptes historicogeogràfics com ara la detenció jurisdiccional de les aigües per part d'algunes viles s'han estudiat molt poc, i molt menys a totes dues bandes de la frontera interestatal.

L'etnografia basca ha prestat molta atenció al *baserri* o mas, com també al blat de moro. Però s'ha estudiat si el fenomen del blat de moro ha estat igual a tots els territoris humits? El seu conreu en parcel·les als estuaris s'ha deixat de banda perquè no respon al típic concepte de *baserri*? Diria que és així, si tenim en compte els estudis etnogràfics sobre Hondarribia, que se centren en els *baserritarras* (pagesos) o en els *arrantzales* (pescadors). Atesa la seva simplicitat, les *laiak* (parell de fangues estretes i profundes, aptes per clavar-se en al·luvions), una eina agrícola icònica de l'etnografia basca, s'ha arribat a considerar prehistòrica. Potser sí que ho és, però això no és rellevant. Sí que ho és, en canvi, entendre la seva importància en un moment històric concret per al conreu d'unes terres no necessàriament lligades al mas: qualsevol família d'Irun, Hondarribia o Hendaia podia posseir fangues i una parcel·la de terra cultivable. Tanmateix, l'etnografia basca s'ha interessat molt poc per la contextualització històrica.

El tractat dels Pirineus és un dels més complexos de la història europea atesa la quantitat i varietat d'articles que conté, inclosos alguns «de secrets». Així doncs, l'elecció de l'espai de pau no va ser «neutral», sinó l'escenificació d'un canvi d'hegemonia local i europea. I va ser la constatació del canvi de percepció política del concepte mateix de frontera: de territori a línia.

Si no s'analitzen tots aquests factors en una visió conjunta, l'illa dels Faisans, els murs de contenció, les fangues, la frontera a mercè de les marees, el casament de Lluís XIV i Maria Teresa d'Àustria... semblaran un reguitzell d'anècdotes locals.

I la història local ni tan sols té valor local si no serveix per entendre com funcionen els mecanismes d'interacció de poders en altres indrets, tant en aquella època com en d'altres: en el cas del Bidasoa, per entendre altres relacions transfrontereres als Pirineus.

Si no contextualitzem, ens passarà com a Théophile Gautier, que no entendrem res.

BIBLIOGRAFIA:

ARAGÓN, ÁLVARO (2019): "Discursos de frontera en el Pirineo occidental durante la Edad Moderna". *Una década prodigiosa: beligerancia y negociación entre la Corona y las provincias vascas (1717-1728)*. Bilbao: UPV/EHU, Servei de Publicacions.

DEL AMO, ENEKO; NARBARTE, JOSU; VARONA, ÈNERITZ (2019, inèdit) "Bidasoako padura-ekosistemen antropizazio dinamikak 400 urtez".

GAINTZA, FRANCISCO DE (1738) *Historia de la Universidad de Yrun Uranzu*, facsímil editado en 1987, Irungo Udala.

IZAGIRRE, MARTIN (1994) *Cartografía antigua y paisajes del Bidasoa*, autoedició, Irun.

MICHELENA, MANUEL (1997) *Hendaye: son histoire*. Anglet: Editions du Mondarrain.

SORIA, LOURDES (2004) "Hondarribia en la Edad Moderna". *Historia de Hondarribia*, Hondarribiko Udala.

